

Újra divatba jön a fiziokratizmus? *A foglalkoztatás és az életmód perspektívái*

[vagy: Lesz-e munkánk a Buborék-utáni világban?]

A világgazdasági válság előrehaladásával egyre félelmetesebben bontakozik ki fő velejárója, a *munkanélküliség*. Amerikában a recesszió kezdete óta 4,4 millió munkahely szűnt meg. A 8,1%-os munkanélküliségi ráta becslések szerint 2010-ben 10% fölé emelkedik. Az Európai Unióban – mivel a válság itt még fáziskésésben van, s a munkahelyek védettebbek – némileg alacsonyabb: 7,6%, de várhatóan itt is kétszámjegyű lesz. Kínában 20 millió vándormunkás vesztette el a munkáját. Japánt – ahol korábban a munkanélküliség szinte ismeretlen volt – hasonló veszélyek fenyegetik. Az ILO, az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete adatai szerint a feltörekvő országokban 2008-ban 8 millióval nőtt az állástalanok száma, és elérte a 158 milliót. Az idén ez a szám további 32 millióval nőhet. Ennek következtében megtorpan a már egy évtizede tartó felzárkózás, állapítja meg a Világbank. Az idén 65 millió ember csúszik vissza a napi két dollár jövedelemmel jellemezett szegénységi küszöb alá és 53 millióval gyarapszik a rendkívüli szegénységben élők, a napi 1,25 dollárnál kevesebbel rendelkezők milliárdos tábora.

Az 1929-32-es Nagy Depresszió idején Amerika munkaképes korú népességének egynegyede elvesztette a munkáját. A kormányok ezért most arra törekszenek, hogy az embereket megtartsák állásukban: ennek érdekében támogatják a vállalatokat, s bátorítják a lerövidített munkahetet és a kényszer-szabadságolást. A válság hatására újraélednek a reagani és thatcheri idők óta elnyomott szakszervezetek; Obama elnök ezt kifejezetten támogatja, vezető közgazdászok szintén (köztük Nobel-díjasok: Arrow, Solow, Stiglitz). A régimódi szakszervezeti felfogást azonban – amikor egyre jobb feltételeket követeltek egyre kevesebb embernek – fel kell váltsa egy új mentalitás: a szakszervezeteknek is elő kell segíteniük a munkaerőpiac rugalmasságát és az új lehetőségek felé kell irányítani a munkaerőt.

A recesszió feltehetőleg néhány éven belül el fog múlni. De vajon visszaállhat-e a magas foglalkoztatási ráta és alacsony munkanélküliség? Az a kényelmes világ, amelyben a gazdag országok többé-kevésbé a második világháború óta éltek?

Hozzászoktunk ahhoz, hogy az államnak szinte bármi áron törekednie kell a magas foglalkoztatási szint fenntartására; az 1929-32-es válságból kivezető amerikai New Deal és a keynesizmus óta ez a gazdaságpolitika fő célja. A gazdaság állandó pörgésben tartásáért, a hosszabb távon exponenciális trendek mentén alakuló folyamatokért, a szakadatlanul növekvő anyag- és energiafelhasználásért, a mániákus fogyasztásért azonban súlyos árat fizetünk: tönkretesszük a természetet és megjelentek a globális környezeti problémák. Jelenleg világviszonylatban úgy élünk, mintha 1,3 Földünk lenne, ha pedig mindenki az észak-amerikaiak szintjén élne, akkor 3 Föld sem lenne elég. „Úgy tékoztunk bolygónk természeti kincseit, a levegőt és a vizet, mintha nem lenne holnap, s így már nem is lesz” – írja Vonnegut. „Alig kétszáz év alatt szinte teljesen elpusztítottuk ennek az egykor egészséges bolygónak a létfenntartó rendszerét – főleg azzal, hogy termodinamikai dárídót rendeztünk az ásványi energiahordozókkal.”

Ezért ha komolyan tenni akarunk a környezeti gondok, a klímaválság ellen, akkor oly mértékben kell korlátoznunk a természet-használatot és az energia- és anyag-felhasználást, valamint a szennyezés-kibocsátást, hogy az vissza fogja vetni a foglalkoztatást.

Korunk felvilágosult vezető politikusai és közgazdászai a kiutat a mai pénzügyi- és világgazdasági válságból egy „*zöld energetikai forradalomban*” látják. A nagy fellendülések ugyanis a korszakos nagy áttörésektől, a műszaki fejlődés egy-egy, paradigmaváltást hozó új hullámától (Kondratyev-ciklusok) származnak. Mivel a klímastabilizálás érdekében a hagyományos ásványi tüzelőanyagok felhasználását amúgy is jelentősen korlátozni kellene, adódik az új lehetőség: a megújuló energiák fejlesztése legyen az új felemelkedés hajtóereje. Ezt a fordulatot – ha valóban bekövetkezik – üdvözlünk, de távolról sem várható tőle akkora foglalkoztatás-bővülés, hogy a kieső munkahelyek pótlásán túl (szénbányászat, nehézipar, vegyipar, autóipar esetleges leépülése) még jelentős mértékben újakat teremtsen.

A fejlett országok gazdaságaiban az alacsony fajlagos energia- és anyagigényű szolgáltatások adják a nemzeti termék több, mint 70%-át. Az oktatás, egészségügy, államigazgatás, kereskedelem, pénzügyi szolgáltatások egyben magas munkaigényű tevékenységek, s így arra gondolhatnánk, hogy ez a tendencia megoldja a gondot. De a tények nem ezt mutatják; ennek ellenére – ha kismértékű is, de - akut probléma a munkanélküliség.

Jánossy Ferenc a '70-es évek ismert, világhírű közgazdásza volt. A kapitalizmust egy olyan kúthoz hasonlította, amelyből feltartóztathatatlanul és bőségesen buzog a víz, s a fő gondot az jelenti, hogy újabb és újabb edényeket, tartályokat kell előteremteni a folyadék felfogásához. E hasonlat a hallatlanul gyorsan növekvő termelékenységre utalt, és arra, hogy a legnagyobb probléma a kereslet megfelelő szinten tartása. A produktivitás gyors növekedése miatt pedig egyre kevesebb munkásra és alkalmazottra lesz szükség. Jánossy egy nyugat-európai diákok előtt mondott beszédében azt vizionálta, hogy a munkahelyek száma idővel drasztikusan csökkenni fog, sem az állam, sem a magánszektor nem fogja tudni fenntartani a magas foglalkoztatást. Az akkorra már mind magasan képzett emberek kreativitásukat, hasznosságukat többnyire az egymásnak végzett ingyenes munkák és szolgáltatások során fogják kifejteni. Fizetést viszont csak a még megmaradt fizikailag nehéz, kellemetlen és veszélyes munkákért lehet majd kapni, ezért ilyen munkát az emberek csak olyan mértékben fognak végezni, ahogy arra pénzsükségletük rákényszeríti őket.

És van még egy reálgazdasági tényező is, amely hosszú távon gátolja az állam munkahelyteremtő képességét: a krónikus eladósodás. Ez néhány ország kivételével (elsősorban Kína és az olajtermelő országok) mind a gazdag, mind a szegény országokra jellemző. Ráadásul a jelenlegi válságból való kijutás legfontosabb módja is az állam további eladósodása (a csődbe jutott bankok felvásárlása, feltőkésítése és a gazdaságélénkítés miatt). Ez az adósságteher nagyon hosszú ideig megbénítja majd az államok további túlköltekezését.

A magas szintű foglalkoztatásnak tehát mind a bioszféra terhelhetősége, mind a szakadatlanul növekvő termelékenység és az államok eladósodottsága gátat szab. Emellett azzal is kell számolnunk, hogy az infrastruktúrák és globális hálózatok kialakulása miatt egyre jobban függővé válunk, egyre nagyobb mértékben rá vagyunk utalva a nagy ellátó rendszerekre. Az élelmiszerkereskedelem, a közüzemi szolgáltatások (áram, víz, csatorna, gáz, fűtés), a városi tömegközlekedés, vasúti és közúti hálózat, a társadalombiztosítás, a nyugdíjrendszer, az oktatási rendszer, a bank- és hitelrendszer, a pénz (igen, maga a pénz) mind-mind hallatlanul nagy mértékben függővé és kiszolgáltatottá tesz. Gondoljunk csak bele, mi történik egy BKV-sztrájknál, vagy vasutas-sztrájknál. Vagy mi történne, ha huzamosan fagyponthoz alatti hőmérséklet idején néhány napra megszűnne a gázszolgáltatás. Vagy mi történne (nem történne!) értékpapírokba fektetett megtakarításainkkal, a vagyonunkat megtestesítő ingatlanok értékével, devizában felvett lakás- és autó-hiteleink törlesztő részével, amikor az amerikai bankok felelőtlen hitelpolitikája miatt válságba kerül a nemzetközi pénzügyi rendszer. És mi fog történni sokak munkahelyével.

Wilhelm Röpke, svájci származású német közgazdász (az ő nevéhez fűződik a szociális piacgazdaság elmélete) az 1929-32-es nagy válság után az egyén önállóságát hirdette. A saját vállalkozás, saját egzisztencia megteremtését azért, hogy minél nagyobb mértékben függetlenedjünk a nagy hálózatoktól, a pénzügyi rendszertől, a kiszolgáltatottság állapotától. (Pedig az akkori nagy ellátó rendszerek és kiszolgáltatottság meg sem közelítik a maiakat!) Egy nagyvárosi bérházban, de akár lakóparkban élő család teljes mértékben függ az ellátó rendszerektől. De vidéken, egy nagyobb kerttel, megtermelhetjük a család zöldség- és gyümölcs-szükségletét, baromfit tarthatunk, lehet saját ivóvizünk, s a téli fűtéshez is képződik némi tüzifa. Emellett alternatív megoldásokkal kísérletezhetünk. Hasznosíthatjuk a nap- és szélenergiát, a földhőt, építhetünk környezetbarát szennyvíztisztítót, melynek visszanyert vize öntözésre használható. Munkanélküliségként, vagy nyugdíjasként sem vagyunk tétlenségre kárhóztatva, s egészségi állapotunk garantáltan jobb lesz.

Egy-egy vidéki közösség saját pénzt is teremthet: az egymásnak végzett munkák elszámolásával „szivességbankot” hozhat létre, s a helyi valuta árfolyamát sem a központi monetáris politika, sem a nemzetközi pénzpiacok „volatilitása” nem befolyásolja. Némi rosszindulattal hasonlíthatjuk ezt az állapotot a sötét középkor széttagoltságához, falusi életéhez, vagy egy nukleáris háború utáni maradvány-élethez (lásd: Robert Merle Malevil-jét), nevezhetjük reprimítívizálódásnak. A cél azonban nem a visszatérés ezekhez az állapotokhoz, hanem biztonságunk megteremtése egy globalizált világban, mikor a globalizációnak elsősorban az informatikai rendszerére támaszkodunk, s kihasználjuk az önellátás lehetőségeit.

A föld még a múlt század első felében is a legbiztosabb megélhetési forrást jelentette a legtöbb embernek. Ma a szántóföldek egy része parlagon hever, és azoknak sem kell, akik jórészt segélyen élnek. A második világháború után hazánk lakosságának többsége még a mezőgazdaságból élt. Ma alig kétszázezren dolgoznak az ágazatban. Mivel az Európai Unió gondoskodik arról, hogy ne éhezünk, megtermel mindent, amire szükségünk van, a föld egyre inkább spekulációs célokat szolgál. Egy átlagos alföldi nagyközségben legfeljebb ha egy tucat család él kizárólag a földművelésből. A falusi portákon ma nem baromfi kárál, hanem fűnyíróval vágott gyeppel zöldel. A pajtákban autó áll. Az öregek, akik már nem bírják megművelni, igyekeznek megszabadulni a földtől, mert a fiatalok másból akarnak megélni. Nyugat-Magyarország földtulajdonosai – ha még nem kötöttek zsebszerződést – arra várnak, hogy mikor adhatják el legálisan külföldieknek a földet. A nagy hazai földfelvásárlók szintén.

Világunkban hatalmas buborékok és léggömbök durrannak szét, vagyonok enyésznek el, milliárdos befektetések feleződnek, értékek (vagy legalább is annak hitt papírok és számlakövetelések) válnak semmivé. Soha nem volt nagyobb a bizonytalanság: mi is az érték. Közgazdászokról szokták mondani, hogy mindennek tudják az árát, de semminek sem ismerik az értékét. A ma uralkodó gazdaságelméletekre ez igaz is. A „marginalista forradalom” óta az érték szubjektív fogalom, ami nekem az, az lehet, hogy másnak nem az. Nem is nagyon használatos, a *jólét* fogalma, a jóléti változás lépett helyébe a jóléti közgazdaságtanban.

Régebben ez nem így volt. Ricardo és a klasszikusok a munkában látták az érték forrását, bár tisztában voltak e tétel több zavaró ellentmondásával. A munkaérték-elméletre épült a világmegváltó marxi közgazdaságtan és társadalomelmélet is, melynek apostola – miközben a munkásosztály uralomra jutását hirdette – magánéletében mindent megtett azért, hogy a lecsúszott porosz arisztokrácia közé tartozhasson. Ha még hátrább lépünk, a francia merkantilistákkal találkozunk, köztük Colbert-ral, a napkirály pénzügyminiszterével, akik a kereskedelemben vélték felfedezni az érték forrását és azt magával az arannyal és nemesfémekkel azonosították. Egy Francois Quesnay nevű, alacsony sorból származó és magát autodidakta módon képező ember, Madame de Pompadour háziorvosa, 64 éves korától közgazdász, a mai ágazati kapcsolatok mérlegének előfutára pedig úgy vélte, hogy érték

csakis a mezőgazdaságban keletkezhet, értéket csakis a föld teremthet, az ipar és a kereskedelem már csak a saját költségeit teszi hozzá a mezőgazdaság és a föld termékeihez.

Ha el akarjuk kerülni a jövőben bizonyára tömegessé váló munkanélküliséget, és nem akarunk a nagy hálózatok és ellátórendszerek tehetetlen bábjaivá válni, valószínűleg máshogy kell gondolkoznunk a földről. Meg kell látnunk azokat a lehetőségeket, amelyeket a kert, a termőföld kínál megélhetésben, egészséges életmódban, a nagy rendszerektől való részleges függetlenségben. És akkor talán még megérjük, hogy újból divat lesz a fiziokratizmus.

Bpest, 2009. március 28.

Kiss Károly

Felhasznált irodalom:

The Economist, March 14th-20th 2009 – a mai foglalkoztatási gondok érzékeltetésére.

Wilhelm Röpke: *Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Zürich, 1942.

Jánossy Ferenc: Egy nyugat-európai egyetem diákjai előtt elmondott beszéde, valamikor a '70-es évek végén.

Idézet: Kurt Vonnegut: *A hazátlan ember*. Nyitott Könyvműhely, 2006.

(Megjelent a Magyar Nemzet 2009 április 11-i hétfői Magazinjában)